

האמת וההיסטוריה

בפרשתנו מסופר על מותם של נדב ואביהוא, בני אהרן הכהן ביום חנוכת המשכן, בהקריבם "לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אתם". השמות הללו מוכרים לנו גם מזמן וממקום אחר. נדב ואביה היו שני בני ירבעם מלך ישראל (מלכים א פרק יד). הבן האחד ידוע לנו בעקבות מחלתו, "בַּעַת הַהִיא חָלָה אֲבִיָּה בֶן יִרְבְּעָם". הבן השני יירש את מקום אביו: "וַיִּמָּלֶךְ נָדָב בְּנוֹ תַּחְתָּיו", ויהיה גם המלך האחרון לשושלת ירבעם (מלכים א טו, כז-ל). "בַּעֲשָׂא בֶן אֲחִיָּה לְבֵית יִשְׁשָׁכָר" מורד נגדו, ומכלה את כל בית ירבעם, "אֲשֶׁר חָטָא וְאֲשֶׁר הִחֲטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל".

האם התאמה זאת שבין השמות היא מקרית? לא! נראה לי שצדק פרופ' משה דוד קאסוטו כשבפירושו לפרשת העגל, העלה את ההשערה שלפנינו ניסיון של רביזיוניזם היסטורי. ירבעם דאג שמא העלייה לבית המקדש בחגים יחזיר את העם לבית דוד: "אִם יַעֲלֶה הָעָם הַזֶּה לַעֲשׂוֹת זִבְחִים בְּבֵית ה' בִּירוּשָׁלַיִם וְשָׁב לֵב הָעָם הַזֶּה... אֶל רְחִבָּעָם מֶלֶךְ יְהוּדָה". כדי למנוע זאת, משנה ירבעם את הפולחן באופן קיצוני: "וַיַּעַשׂ שְׁנֵי עֲגֹלֵי זָהָב וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם רַב לָכֶם מַעֲלֹת יְרוּשָׁלַם". כך נבנים המקדשים האלטרנטיביים בבית-אל ובדן. חשובה במיוחד היא הכרזת ירבעם עם עשיית העגלים: "הִנֵּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָעֵלֹף מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם". קריאה זאת זהה להכרזה שנשמעה עם עשיית העגל במדבר (שמות לב, ד): "אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָעֵלֹף מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם". ניתן לשער אכן, שירבעם ניסה לבנות מעין מסורת חלופית נגד המסורת שבמרכזה משכן העדות, המודל הראשוני של בית המקדש. ירבעם חידש את עשיית העגל, תוך השגבת דמותו של אהרן, שנחשבה עתה, כנראה, מעל לדמותו של משה. בשם רביזיוניזם היסטורי זה, חוזר ירבעם אל העגל, ממנה "פִּהְגִּים מִקְצֹת הָעָם אֲשֶׁר לֹא הָיוּ מִבְּנֵי לֵוִי", אשר בפרשת העגל תמכו במשה, שהיה לוי. הוא גם משנה את הלוח (מלכים א יב, לב-לג). במקום סוכות, החג שבחודש השביעי, קובע ירבעם "חַג בַּחֲדָשׁ הַשְּׁמִינִי בַחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם", "בַּחֲדָשׁ אֲשֶׁר בָּדָא מִלְּבֹ",

בארון הספרים היהודי מצויה קשת רחבה של דעות על נדב ואביהוא, למן הדעות השליליות שבספרות חז"ל ועד לסימפתיה מסוימת בהגות החסידית. כאן רוצה אני להתייחס רק לעצם תופעת הרביזיוניזם ההיסטורי המלווה אותנו מאז ועד עתה. כדי להבין את הבעייתיות הכרוכה בכך, אפנה אל כתביו של הוגה, אותו הזכרתי כמה פעמים ברשימותי, הַנֵּס יוֹנָס, (1903-1995). יונס היה תלמידו של מרטין היידגר, אך בחל במורו אשר חטא והחטיא בתמיכתו בנאציזם. עם עליית היטלר לשלטון עזב יונס את גרמניה ועלה ארצה. בימי מלחמת העולם נלחם נגד הנאצים בבריגדה היהודית, ושרת כתותחן במלחמת העצמאות. לדאבונו, הארץ של אותם הימים הייתה קטנה מדי עבור אופקיו הפילוסופיים. יונס הפך במשך השנים, לנביא של התנועות האקולוגיות, אך תמיד שמר על

זהותו היהודית. במאמרו "עבר ואמת", שנכלל בקובץ שתורגם לעברית וראה אור בהוצאת רסלינג ("מושג הא-להים אחרי אושוויץ", עמ' 56), הוא דן בשאלת האמת ההיסטורית, באפשרות קיומו של תיאור מהימן של העבר. את הקביעות המדעיות ניתן לבדוק שוב ושוב בניסויים חדשים. לא כך בקביעות ההיסטוריות. במשפט מסתמכים אנו על עדים ועדויות כדי ללמוד על העבר, ולמרות המגבלות הרבות שבכך, מבחינה עקרונית נראית המשימה אפשרית. אולם, אין זה פשוט כל כך. העבר נמחק ומתעוות, אפילו בזיכרונם של שחקני ההיסטוריה עצמם. אך יש סכנה נוספת, מדגיש יונס, "אנו מכירים ניסיונות לשכתב את ההיסטוריה בשיטתיות, לפעמים בזמן שהיא עדיין מתרחשת". הדוגמה המוחצת מצויה בשכתוב ההיסטוריה בברית המועצות של סטלין, בייחוד בכל הנוגע לטרוצקי. טרוצקי ודמותו נרצחו גם יחד. מגיבור המהפכה הפך טרוצקי לבוגד. ההיסטוריה שוכתבה, עדים נרצחו, ארכיונים צונזרו וטוהרו. עובדות אלו מעוררת ביונס שאלה איומה: ומה אם פעולה כזאת תצליח פעם בשלמות? או אז, לא תוכל האנושות לגלות אף פעם את האמת? איש לא יוכל להציג שאלות שיערערו על המקורות המזויפים. ואולי, עלינו להסיק ממצב זה, ש"לפי הקריטריונים לאמת ההיסטורית", המתבססת על תעודות, ההיסטוריה המשוכתבת "תהיה ההיסטוריה". יונס מוסיף הערה צינית עצובה יותר: "אולי זה פירושה של אמת בהיסטוריה בכללו של דבר?"

יונס מתמרד: "כוח טוטליטרי יכול אמנם להביא משימה כזאת לידי גמר", לשנות את כל רשמי העבר, "להגיף לעד את הדלתות אל האמת ההיסטורית, אך הוא אינו יכול לבטל את הבדל בין שקר לאמת". חייבת להיות "נוכחות נצחית של מה שהיה". ומכאן, לגילוי חדש של הא-להים, השומר ברוחו את האמת על העבר. האם תתכן אמת היסטורית? כן, כי א-להים קיים. אמנם כן. זאת לא הוכחה פילוסופית-מדעית על קיומו של א-להים המסתיימת כמו במתמטיקה ב-מ.ש.ל. היא לא אמורה להיות כזאת. יש תחומים בהם אין תקפות להוכחות מהנוסח הזה. יונס מגדיר אחרת את טענתו: "זאת התנסותי בנושא, ואני מניח לקורא להתנסויות משלו".

ההיסטוריה שוכתבה בשיטתיות ובכוחניות בגרמניה הנאצית ובברית המועצות הקומוניסטית. המשטרים הטוטליטריים השתמשו בכל הכוח שלהם לשנות את העבר ואפילו את ההווה, בעזרת להטוטי השפה, המסוגלים להפוך רע לטוב וטוב לרע. אולם, האם המצב בארצות החופשיות שונה? לא רק מסוגל משטר טוטליטרי לעוות את ההיסטוריה. גם במשטרים הדמוקרטיים, תתכן מניפולציה לטובת הפוליטיקה, עד כדי כך, ששוב לא מסוגלים אנו להגיע לאמת, ואין אנו יכולים לסמוך אף על המבצרים האקדמיים. מעטים הם המקורות ההיסטוריים שאדם סביר מן השורה, יכול לקרוא ללא פרשנותם של המומחים בתחום, אמיתיים או לכאורה. והמומחים עצמם, פעמים רבות מדי, שבויים, באופן מודע או לא-מודע, בקונצנזוס השולט בממסד האקדמי בכלל, או במיקרו-ממסד של המוסד שלו. קונצנזוס זה מושפע על ידי תפיסות אידיאולוגיות, עמדות פוליטיות ולפעמים גם אינטרסים כלכליים. לדאבונו, הוכח בעולם המערבי שמענקים כספיים והזמנות להרצאות המשתלמות בהון עתק בפרט-דולרים, מסוגלים לשנות את

רוחן של מחלקות אוניברסיטאיות. אלו הן השקעות כספיות מעולות שבכוחן לשנות אמיתויות אקדמיות. מתוך כך, חדלה האמת ההיסטורית להיות ברת השגה, והאמת האקדמית הפכה שיקוף של אינטרסים פוליטיים, חברתיים וכלכליים. ההוכחה מצויה לפנינו, בהיסטוריונים החדשים של תולדות מדינתנו, בעוסקים במינימיזציה של השואה, ובברית המסתמנת בין השניים. מי יודע? אולי כאן טמון זרע החטא של נדב ואביהוא. הם שכחו שגם הכוהנים, בעלי הסמכות, מצווים "וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב בְּעֵינֵי ה'" (דברים ו, יח), ולא על "אִישׁ הַיָּשָׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה" (שופטים יז, ו). ומה שהם התחילו, ירבעם בעל האינטרסים הפוליטיים, השלים.

יצירות רבות בספרות המדע-הבדיוני שואלות האם ניתן לשנות את העבר? לא את ההיסטוריה, את זה עושים יום יום, את העבר ממש. זרעה של אפשרות השינוי מצוי לדעתי ברעיון מרחיק לכת ביותר המצוי בהגות החסידית, אותו אביא, למרות ההעזה שבו, בשורות הבאות. אם תרצו תראו בכך ספקולציה של פילוסופיה בדיונית, ותו לא. למדנו "בְּשׁוֹב ה' אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הָיִינוּ כְּחֻלְמִים" (תהילים קכו, א). הפשט ברור. כשהגאולה תגיע לא נוכל להאמין שהיא ממשית, נשאל את עצמנו ההיית או חלמתי חלום? החסידות לימדה אותנו פירוש אחר לפסוק. אנו כלואים בתוך המציאות, כאילו בתוך חלום ממנו אין אנו יכולים להתעורר. אלא שזאת מציאות מדומה, עולם וירטואלי. בזמן הגאולה, נבין שדווקא בגלות "הָיִינוּ כְּחֻלְמִים" חלום בלהות. האדם יתעורר אז מההיסטוריה, כמי שמתעורר מחלום שנראה היה לו ריאלי. באותו יום, "אשר הוא לא יום ולא לילה", הרע והסבל של העבר ימחקו. כך תתרחש הגאולה הרטרואקטיבית של ההיסטוריה. אבל עד אז, אל נא נתאכזר לחלומות הבלהות של שרידי השואה, ונעזור להם לעבור את שנותיהם הנותרות, כן יירבו, עם כמה שאפשר פחות סבל, יבורכו וינוחמו.